

ДОГОВІР В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**CONTRACT IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION
OF INNOVATIVE ACTIVITIES**

**Холявка С.В., аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівський національний університет імені Івана Франка**

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем цивільного права щодо ролі договору в механізмі правового регулювання інноваційної діяльності.

Враховуючи комплексний характер діяльності з розробки та впровадження інновацій, яка включає майновий, інформаційний, соціальний, інтелектуальний та інші компоненти з однієї сторони, а недосконалість, фрагментарність та «неповоротність» законодавства у вказаній сфері – з іншої сторони, наявна необхідність у застосуванні в механізмі правового регулювання цих відносин також інших конструкцій, насамперед цивільно-правового договору.

Метою даної статті є визначення ролі договору у сучасному механізмі правового регулювання інноваційної діяльності, його співвідношення та взаємодію з іншими регуляторами.

Зазначено, що цивільно-правовий договір перестав виконувати лише функцію юридичного факту як підстави виникнення правовідносин, самого правовідношення та документа, а займає важливе місце в архітектурі джерел правового регулювання інноваційної діяльності. Договір є джерелом правового регулювання локального характеру, ефективним правовим засобом визначення прав та обов'язків сторін, зокрема у сфері інноваційної діяльності.

Наголошено, що договір не лише дозволяє врегулювати ті аспекти відносин сторін, які не врегульовані нормами права, але й змінити законодавче регулювання відносин, якщо законодавчий акт не містить прямої заборони на відступлення від його положень або обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами

Цивільно-правовий договір виступає ефективним джерелом правового регулювання відносин учасників інноваційної діяльності в усіх формах та на усіх стадіях її здійснення: при юридичній регламентації відносин сторін у сфері інноваційної діяльності, при здійсненні сторонами такої діяльності їх прав та виконанні обов'язків, а також при захисті прав та інтересів суб'єктів інноваційних відносин.

Ключові слова: інноваційна діяльність, цивільно-правовий договір, механізм правового регулювання, юридичний факт, документ.

The article is devoted to highlighting one of the actual theoretical and methodological problems of civil law regarding the role of the contract in the mechanism of legal regulation of innovative activity.

Taking into account the complex nature of the development and implementation of innovations, which includes property, information, social, intellectual and other components on the one hand, and the imperfection, fragmentation and «irreversibility» of legislation in the specified area – on the other hand, there is a need to apply in the mechanism of legal the regulation of these relations also includes other constructions, primarily a civil contract.

The purpose of this article is to determine the role of the contract in the modern mechanism of legal regulation of innovative activity, its relationship and interaction with other regulators.

It is noted that the civil law contract ceased to perform only the function of a legal fact as the basis for the emergence of a legal relationship, the legal relationship itself and the document, and occupies an important place in the architecture of the sources of legal regulation of innovative activity. The contract is a source of legal regulation of a local nature, an effective legal means of determining the rights and obligations of the parties, in particular in the field of innovative activity.

It is emphasized that the contract not only allows to regulate those aspects of the relations of the parties that are not regulated by the rules of law, but also to change the legislative regulation of relations, if the legislative act does not contain a direct prohibition on deviating from its provisions or the binding for the parties of the provisions of acts of civil legislation follows from their content or from the essence of the relationship between the parties

The civil law contract acts as an effective source of legal regulation of the relations of the participants of innovative activity in all forms and at all stages of its implementation: in the legal regulation of the relations of the parties in the field of innovative activity, in the implementation by the parties of such activity of their rights and fulfillment of obligations, as well as in the protection rights and interests of subjects of innovative relations.

Key words: innovative activity, civil law contract, mechanism of legal regulation, legal fact, document.

У сучасних умовах більшість країн світу, зокрема країни Європейського Союзу (надалі – ЄС), своєю базовою моделлю розвитку визначають інноваційну.

Обраний Україною та закріплений в Основному законі шлях європейської інтеграції передбачає гармонізацію та зближення правової та економічної систем нашої держави та країн ЄС, тому побудова інноваційної моделі розвитку є для нас пріоритетною.

Запровадження інноваційних підходів в економіці, науці, техніці, суспільстві тощо потребує належного, водночас чіткого та гнучкого правового регулювання, яке буде відображати усі реалії та тенденції суспільних відносин у цій сфері.

Враховуючи комплексний характер діяльності з розробки та впровадження інновацій, яка включає майновий, інформаційний, соціальний, інтелектуальний та інші компоненти з однієї сторони, а недосконалість, фрагментарність та «неповоротність» законодавства у вказаній сфері – з іншої сторони, наявна необхідність у застосуванні в механізмі правового регулювання цих відносин також інших конструкцій, насамперед цивільно-правового договору.

Питанням місця договору в механізмі правового регулювання суспільних відносин присвячені праці таких вчених як О.А. Беляневич, О.В. Дзера, І.Р. Калаур, В.М. Коссак, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, С.О. Погрібний, І.В. Спасибо-Фатєєва, А.П. Стасів, І.Є. Якубівський та інших. Однак у своїй більшості праці зазначених вчених мають загальний характер та не відображають специфіки відносин у сфері інноваційної діяльності. Тому необхідно визначити роль договору у сучасному механізмі правового регулювання інноваційної діяльності, його співвідношення та взаємодію з іншими регуляторами.

Основа правового регулювання інноваційних відносин закладено у Конституції України та низці нормативно-правових актів, невичерпний перелік яких навіть передбачений у ЗУ «Про інноваційну діяльність». До таких актів відносяться закони України «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про спеціальну економічну зону «Яворів», «Про пріоритетні напрями

інноваційної діяльності в Україні» та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Надзвичайно великий масив та розгалуженість актів законодавства у досліджуваній сфері обумовлені комплексним характером самого феномену інноваційної діяльності, різноманіття її об'єктів та форм здійснення.

Не дивно, що при цьому велику роль у регулюванні відносин у сфері інноваційної діяльності відіграє цивільно-правовий договір. Питання про його місце в архітектурі джерел правового регулювання та співвідношення з іншими компонентами системи у науці цивільного права завжди було актуальним та дискусійним.

Найбільш часто в літературі обговорюється питання про співвідношення договору та закону як регуляторів суспільних відносин. На думку В.Л. Яроцького, використання положень цих двох регулятивних рівнів складає специфіку механізму цивільно-правового регулювання загалом [1, с. 22].

У радянській правовій доктрині договору відводилася лише роль юридичного факту, а можливість регулювати суспільні відносини, тим самим конкуруючи із державною владою, категорично заперечувалася.

В контексті дослідження еволюції розуміння договору як регулятора суспільних відносин М.М. Сібільов зазначив, що «...у правовій сфері, де пануюче місце посідала держава з авторитарним режимом, єдиним регулятором суспільних відносин визнавалися норми актів законодавства, які мали здебільшого імперативний характер. Роль же договору як регулятора суспільних відносин (насамперед у сфері економіки) була знижена за рахунок підвищення ролі адміністративних (владних) актів, у тому числі актів планування. Зміст договорів, що укладалися на підставі планових актів, повинен був відповідати цим актам у повному обсязі» [2, с. 38].

Перехід до ринкової економіки та зміна правової доктрини призвели до впровадження принципу свободи договору та зміни його парадигми. У ст. 6 ЦК України вперше було розмежовано регуляторний вплив акту цивільного законодавства та договору. Зокрема, сторони мають право укладати договори, які не передбачені актами цивільного законодавства, за умови, що вони відповідають загальним засадам цивільного законодавства (тобто укладати непоіменовані договори). Водночас сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Однак сторони не мають права відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносини між ними [3].

У доктрині цивільного права договір також став розглядатися не лише як юридичний факт, але й як джерело правового регулювання.

Однією з перших в Україні договір у такій іпостасі почала розглядати З.В. Ромовська, яка визначає договір як нормативно-правовий акт локальної, двосторонньої або багатосторонньої регулятивної, зобов'язуючої дії [4, с. 86].

В.В. Луць зазначав, що роль договору не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх), а відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірних зобов'язань [5, с. 15].

Схожої думки притримується С.О. Погрібний, який визначає договір як нормативний регулятор суспільних відносин [6, с. 94].

У такого підходу, звісно, є й опоненти. О.А. Беяневич зазначила, що регулятивна функція, яку виконує договір, не дає підстав для визнання за ним статусу нормотворчого (правотворчого) акту [7, с. 41].

І.В. Спасибо-Фатєєва у нещодавній публікації нагадала, що договір традиційно розглядається у трьох іпостасях: як підстава виникнення правовідношення, як саме правовідно-

шення та як документ. Водночас, хоча автор і не виділяє четвертої іпостасі (регулятор), вона погоджується із тим, що договір є засобом фіксації волі осіб, змістом їх домовленості, що вже само по собі свідчить про його правостановлювальне значення – він встановлює право осіб та, відповідно, їх обов'язки (в переважній більшості договірних правовідносин) [8, с. 15].

Досліджуючи відносини із передання майна в користування І.Р. Калаур зазначає, що договір відіграє не тільки роль юридичного факту, який є первинним «імпульсом» в динаміці вказаних відносин, а й виконує функцію основного інструментарію індивідуального регулювання приватноправового сегмента досліджуваної сфери майнового обороту. Будучи юридичним регулятором поведінки осіб, які вступають у договірні відносини, договір «во ім'я» їхніх інтересів забезпечує об'єктивну можливість врегулювати ті сфери їхнього договірного співжиття, які не опосередковані нормативною регламентацією [9, с. 117].

Вважаємо за доцільне дещо уточнити позицію автора. Так, договір не лише дозволяє врегулювати ті аспекти відносин сторін, які не врегульовані нормами права, але й змінити законодавче регулювання відносин, якщо законодавчий акт не містить прямої заборони на відступлення від його положень або обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

На нашу думку, в сьогоденні реаліях суть та права природа договору явно виходить за межі його традиційного розуміння як підстави виникнення правовідносин та самого правовідношення. Договір є джерелом правового регулювання локального характеру, ефективним правовим засобом визначення прав та обов'язків сторін, зокрема у сфері інноваційної діяльності. Сторони за допомогою договору встановлюють виключно для себе правила, які визначатимуть міру можливої поведінки у договірному правовідношенні, тим самим доповнюючи відсутні норми актів законодавства або навіть змінюючи існуючі норми.

Займаючи позицію, що договір – це регулятор, необхідно також дослідити його ієрархічне співвідношення з нормами актів цивільного законодавства. Щодо цього в літературі також можна зустріти різні підходи. С.О. Погрібний розглядає договір як форму закріплення норм цивільного права, при цьому учасники цивільних відносин визнаються суб'єктами їх договірного регулювання нарівні з державою [10, с. 13]. З.В. Ромовська вказує, що суд, розглядаючи спір між учасниками договору, повинен посылатися на його відповідні пункти як на форму права [11, с. 16].

Натомість представники більш поміркованої позиції вважають, що положення договору перебувають на «піднормативному рівні» [1, с. 22].

А.П. Стасів зазначає, що договір є тим універсальним правовим інструментом, який дійсно дозволяє учасникам відносин окреслити у ньому ті умови, які є затребуваними саме ними. Відповідно, договір набуває ознак індивідуального акта правотворення. При цьому, автор акцентує увагу саме на функціональному призначенні такого регулятора як творення права, а не норми закону, оскільки останнє навантаження однозначно знаходиться уже у площині позитивного права – нормативно-правових актів чинного законодавства [12, с. 301].

Слід зауважити, що договір є ефективним регулятором в усіх відносинах, які супроводжують інноваційну діяльність в Україні.

Згідно зі ст. 1 ЗУ «Про інноваційну діяльність» інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [13].

Як уже зазначалося вище, інноваційні відносини є комплексними та включають у себе чимало інститутів. У літературі немає єдиного підходу щодо того, чи договори, які укладаються у цій сфері становлять самостійну договірну групу, чи ні. Автором проведено окрему роз-

відку з цього питання, тому лише констатуємо, що доцільним видається виділяти договори інноваційного характеру, яким притаманна низка самостійних ознак.

До таких договорів в літературі традиційно відносять договори: на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт, на створення і передачу науково-технічної продукції, договори щодо розпорядження правами інтелектуальної власності, окремі договори про надання послуг, пов'язаних з процесом створення і (або) впровадження інноваційних об'єктів (оціночні, маркетингові, рекламні послуги, навчання персоналу, інжиніринг, консалтинг), договори лізингу (зокрема, фінансового лізингу), договори підяду на виготовлення дослідних зразків виробів, договори купівлі-продажу (зокрема, договір про виключний продаж інноваційної продукції) тощо. До того ж до них відносять і певні групи договорів, наприклад, договори про трансфер технології: критерієм виокремлення цієї групи договорів є їх об'єкт – технологія або її складові [14, с. 215].

Варто підтримати позицію А.П. Стасіва, який зазначив, що цивільний договір як «регулятор» інноваційних відносин опосередковує усі можливі сегменти їх виникнення, реалізації, зміни чи припинення. На думку автора, інноваційні відносини в межах своєї приватноправової складової включають в себе як майнові так і немайнові відносини, пов'язані із майновими. Зокрема, предметом приватноправового регулювання цивільного договору у сфері інноваційних відносин є: відносини у сфері права інтелектуальної власності та, пов'язані із ними інформаційні відносини; організаційні відносини, спрямовані на впорядкування правових зв'язків між учасниками інноваційних відносин; майнові відносини щодо створення та реалізації інновацій [12, с. 301].

Справді, договірне регулювання застосовується і при виконанні науково-дослідних робіт, переданні інноваційного продукту, його реалізації, при переданні прав інтелектуальної власності, при фінансуванні інноваційної діяльності та інше. Більше того, навіть при створенні технопарків ключовим регулятором відносин сторін є саме договір, адже згідно з п. 1 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» технологічний парк (технопарк) – юридична особа або група юридичних осіб (далі – учасники технологічного парку), що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих

технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [15].

Слід погодитися з думкою І.Є. Якубівського, що важливим при дослідженні договору в механізмі регулювання суспільних відносин є також встановлення його дії на всіх стадіях правового регулювання [16, с. 74]. Тобто, не лише у якісному, але й темпоральному вимірі.

Так, договір є ефективним правовим засобом при юридичній регламентації відносин сторін у сфері інноваційної діяльності, при здійсненні сторонами такої діяльності їх прав та виконанні обов'язків, а також при захисті прав та інтересів суб'єктів інноваційних відносин. До прикладу, при укладенні договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт його сторони визначають умови майбутньої співпраці, обсяг, види та ціну робіт тощо. При виконанні договору сторони також керуються положеннями договору. Зокрема, ч. 1 ст. 896 ЦК України при визначенні можливості замовника за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт використовувати передані йому результати робіт безпосередньо відсилає до положення договору – таке використання замовник може здійснювати у межах і на умовах, встановлених договором. Також сторони можуть передбачити в договорі способи захисту порушених прав та інтересів, або встановити порядок вирішення спору (наприклад, встановити третейське застереження). Як бачимо, цивільно-правовий договір виступає ефективним джерелом правового регулювання відносин учасників інноваційної діяльності на усіх стадіях її здійснення.

Підсумовуючи викладене вище слід зазначити, що цивільно-правовий договір перестав виконувати лише функцію юридичного факту як підстави виникнення правовідносин, самого правовідношення та документа, а займає важливе місце в архітектурі джерел правового регулювання інноваційної діяльності. Договір є джерелом правового регулювання локального характеру, ефективним правовим засобом визначення прав та обов'язків сторін, зокрема у сфері інноваційної діяльності.

Цивільно-правовий договір виступає ефективним джерелом правового регулювання відносин учасників інноваційної діяльності в усіх формах та на усіх стадіях її здійснення: при юридичній регламентації відносин сторін у сфері інноваційної діяльності, при здійсненні сторонами такої діяльності їх прав та виконанні обов'язків, а також при захисті прав та інтересів суб'єктів інноваційних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яроцький В.Л. Характеристика основних стадій механізму цивільно-правового регулювання. *Право України*. 2010. № 12. С. 18–24.
2. Сібільов М.М. Цивільно-правовий договір як регулятор суспільних відносин. *Право України*. 2014. № 2. С. 34–44.
3. Цивільний кодекс України. Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n42> (дата звернення: 30.10.2023).
4. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс. К.: Алерта. 2013. 594 с.
5. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер. 2001. 560 с.
6. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин в цивільному праві України. К.: Алерта. 2009. 594 с.
7. Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). К.: Юрінком Інтер. 2006. 592 с.
8. Спасибо-Фатеева І.В. Ще раз про три іпостасі договору. Договір як універсальна форма правового регулювання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (м. Івано-Франківськ, 26 березня 2021р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. С. 15–17.
9. Калаур І.Р. Договір у механізмі правового регулювання відносин з передання майна в користування. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 1. С. 114–118.
10. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. К. 2009. 412 с.
11. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Договірне право: Академічний курс. Львів. Паіс. 2020. 464 с.
12. Стасів А.П. Цивільний договір – правовий регулятор відносин щодо створення та реалізації інновацій. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Вип. 72: ч. 2. 2022. С. 296–301.
13. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 30.10.2023).
14. Іванова К.Ю. Правова характеристика договорів в інноваційній сфері: Актуальні питання інтелектуальної власності та інноваційного розвитку. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 15–16.11.2012. Х.: НДІ ПЗІР. 2012. 372 с.
15. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16 липня 1999 року N 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text> (дата звернення: 30.10.2023).
16. Ihor Ye. Yakubivskiy. Contract in legal regulation of intellectual property relations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27, № 2. P. 64–76.